

TÜRK ATASÖZLERİNDE İKLİM ALGISI VE COĞRAFYA

The Turkish Proverbs for the Perception of Climate and Geography

Yrd. Doç. Dr. Ufuk KARAKUŞ*

ÖZ

Bu çalışmada, Türk kültürünün anonim ürünlerinden biri olan atasözlerinde, yaşamları coğrafyanın etkisi ile iklim algısının nasıl oluştuğu ve bunun coğrafya için önemi analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, Türk atasözlerinde iklim algısının ne şekilde olduğunun analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, iklim ile ilgili olan atasözleri, literatür tarama yöntemiyle yedi ayrı kaynaktan (Aksoy (1970), Ötügen (1971), Gürbüz (2006), Atasoy (2006), Parlatır (2008), Yurtbaşı (2012) ve Türk Dil Kurumu (2012) çevrimiçi Türk atasözleri sözlükleri) ayrı ayrı derlenmiş; yüzey yapı açısından benzer olanlar elenmiştir. Atasözleri uzman görüşlerine başvurularak doğal unsurlar açısından sınıflandırılmıştır. Araştırma sonucunda, Türk atasözlerinin derlendiği kaynaklarda iklim, iklim elemanları ve iklim-insan etkileşimini anlatan toplam 106 atasözü tespit edilmiştir. İklim, iklim elemanları ve insan-iklim etkileşimini içeren 106 atasözü iki alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. 65 atasözü aylar ve mevsimlerle ilişkilendirilirken; 41 atasözü de iklim elemanları ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan analizlerde, iklimle ilgili söylenmiş atasözleri ve coğrafya ile bağlantılarına yer verilmiştir. Türk atasözlerinde mevsim algısı incelendiğinde; yaz aylarının daha çok istendiği ve sevildiği, buna karşılık kış aylarının sevilmediği ve dikkat edilmesi gereken dönemler olduğu ortaya çıkmaktadır. İklim ile ilgili söylenmiş atasözlerinin daha çok tarım-iklim ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Atasözlerinin daha çok yetiştirilen ürünler, uğraşılacak tarımsal faaliyetler ve iklimin yaşamı etkilemesi açısından coğrafyayı dikkate aldığı görülmektedir. Böylelikle, atasözlerinin coğrafya ile bağlantıları ve coğrafya eğitimindeki önemi de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Atasözleri, Coğrafya, Coğrafya Eğitimi, İklim, İklim Algısı

ABSTRACT

In this study, the effects of geography on the perceptions of climate and how one of the anonymous products of the Turkish culture called proverb were affected from geography related questions were analyzed. Qualitative research methods were used. Data collection in qualitative research is often preferred as a means of document analysis techniques were utilized. In the first section of the study, the climate related perceptions in Turkish proverbs were analyzed. To this end, a literature review about the proverbs related to the climate were searched from seven different sources (Aksoy (1970), Ötügen (1971), Gürbüz (2006), Atasoy (2006), Parlatır (2008), Yurtbaşı (2012) and Türk Dil Kurumu (2012)) and similar ones were excluded. Sayings have been classified according to the natural elements consulting the experts. As a result of this study there were 106 Turkish sayings determined about the climate, climatical factors and interaction between the human and the climatical factors. The sayings were classified according to the two two subtitles and it was observed that 65 of them were related to climate and seasons and 41 of them were related to the climatical elements. The analyses included the proverbs about the climates and its relationship with geography. When the the concept of season is examined in Turkish sayings it is seen that the most popular season was summer while the winter months were not very popular and winter is regarded a period to be careful. At the end of the study, the connections between proverbs and geography, and proverb's importance in geography education were evaluated.

Key Words

Turkish Proverbs, Geography, Geography Education, Climate, Perception of Climate

* Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye
ukarakus@gazi.edu.tr

Giriş

Atasözleri sözlük anlamıyla, uzun deneme ve gözleme dayanarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikteki kalıplaşmış ifadelerdir (Türk Dil Kurumu 2005:140). Yine atasözleri, Aksoy'a (1997) göre; atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, kamuca benimsenmiş özlü sözler olarak tarif edilmektedir. Atasözleri kültür, dil ve kozmogoni kavramları arasındaki, karşılıklı etkileşimin yüzyılların ötesine yansıyan bir birlikteliğidir. Karşılıklı etkileşime dayalı bu birliktelik, kalıplaşmış ifadelerde somutlaşarak, o dili konuşan insanların yine dil yoluyla hayatı ve çevrelerinde olup bitenleri soyutlama süreçlerine, kısacası iletişim ortamlarına yansımaktadır (Onan 2011).

Atasözleri, bir ulusun dünyayı algılayış tarzını, konuştuğu dile yansıtan edebî ürünlerdir. "Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir" (Aksoy 1995:27).

Kültürün bir parçası olan atasözlerinin insan yaşamına özgü olduğu ve insan yaşamına dair izler taşıdığı söylenebilir. Atasözleri bir kültürün yansımaları olarak düşünülmektedir ve herhangi bir toplumun kültürüne ait olarak fertlerin ne ile uğraştığı, ilişki-

lerinde neye önem verdiği, değer yargılarının ne olduğuna ilişkin göstergeler, atasözlerinde ifadesini bulmuştur (Karakuş vd. 2012).

Toplumların uzun süren gözlem, deneme ve tecrübeleri sonucu ortaya çıkan atasözleri, insanın içinde yaşadığı çevrenin, geçmiş ya da bugünkü özelliklerinin açıklanabilmesi bakımından son derece önemlidir (Başbüyük vd. 2010:865). Yüzyıllar boyunca söylene gelmiş atasözlerimizin bir bölümü insanların tabiatla olan ilişkilerini yansıtmaktadır (Yazıcı vd. 2005:415). Bu anlamda kültürel coğrafyamızın vazgeçilmez bilgi kaynakları arasında sayılan atasözlerinin esin kaynaklarının başında coğrafi unsurlar gelmektedir. Coğrafi unsurlar arasında da sayılabileceklerden çoğunu fiziki coğrafya elemanlarından iklim oluşturmaktadır (Gülüm vd. 2011:356).

İklim, Atasözleri ve Coğrafya

Toplumlar kültürlerini inşa ederken, yaşadığı doğal çevre şartlarından etkilenerek, bir dünya algısı ortaya koymaya çalışmışlardır. Bütün toplumların gelenek-göreneklerinde, yeme alışkanlıklarında, giyinme tarzlarında ve davranış özelliklerinde yaşadıkları doğal çevrenin etkilerini görmek mümkündür (Karakuş vd. 2012).

Doğal çevrenin insan üzerindeki etkisi 1800'lerin ortalarından itibaren özellikle coğrafyacılar tarafından çok tartışılan, çevreci determinizm akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özgüç vd. 2000). Çevreci determinizm insanın doğanın kontrolünde olduğunu, doğal çevre faktörlerinin insanı ve insana ait olan bütün unsurları etkile-

diğini savunan bir bakış tarzıdır. Orta çağlarda çevresel etki ve çevreye uyarılama fikri, ırk ve kültür bakımından farklılıkları ortaya koymada kullanılmıştır. Bu uygulama sadece batıda değil, İbn-i Haldun'da olduğu gibi doğu toplumlarında da hayat bulmuştur. Gerçekten de belli bir coğrafi çevrede yaşayan insan, çoğu zaman onun doğal süreçlerinin denetiminde faaliyet gösterir ve mücadele eder. Giyeceğinden yiyeceğine, barınacağı yerden davranış biçimine kadar çevresel faktörler, insan hayatı üzerinde belirleyici olur. Bu doğrultuda bir toplumun çeşitli özelliklerinin incelenmesinde atasözlerinin yol gösterici bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Doğanay 1999:49).

İnsan davranışlarını etkisi altına alan doğal unsurların en başında iklim gelmektedir. İklim oldukça geniş bir bölge içinde ve uzun yıllar boyunca değişmeyen hava olaylarının ortalama koşullarıdır (Erol 1993:10, Akkuş 1998:35). İnsan yaşamı üzerinde çok yönlü bir etkiye sahip olan iklim, yerleşmeden, giyim-kuşama, ekonomik faaliyetlerden, ticari faaliyetlere, konut tiplerinden, kültürel yaşantıya kadar pek çok alanda doğrudan veya dolaylı olarak insan yaşamını etkilemektedir (Ablak 2010:17).

Türkler tarih boyunca Asya'nın doğusundan, Doğu Avrupa ve Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bugün başta Anadolu olmak üzere hâlâ bu geniş coğrafyanın önemli toplumlarının başında gelmektedirler. Türklerin yaşadığı bu bölgelerde değişik iklim tiplerinin görülmesine rağmen,

karasal iklimin daha yaygın olduğu söylenebilir. Örneğin; Anadolu makroklima olarak Akdeniz İklim Bölgesi içerisinde yer almasına rağmen çeşitli fiziki coğrafya faktörlerinin etkisi ile karasal iklimin etkilerinin hissedildiği bir coğrafyadır. Karasal iklim yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve kar yağışlarının görüldüğü bir iklim tipidir. Bu iklim tipinin görüldüğü coğrafyalarda canlı hayatı olumsuz etkileyecek dönemler bulunmaktadır. Yaz ayları kuraklıktan, kış ayları da soğuk ve kar yağışlarından dolayı insanlar, hayvanlar ve bitkiler için olumsuz koşulları barındırmaktadır. Bu bölgelerde özellikle geçimini tarımdan sağlayan insanlar, bahar ve yaz dönemlerinde tarımsal faaliyette bulunurken, sonbahar sonları ve kış aylarında faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmaktadırlar. Hatta kararsız hava hareketlerinin görüldüğü yani hava durumunun kısa aralıklarla değişebildiği geçiş dönemlerinden de oldukça fazla etkilenmektedirler. Bu yüzden karasal iklim koşulları insanlarda çoğunlukla doğal şartlarla mücadele etmeyi gerektiren bir hayat tecrübesinin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Başbüyük vd. 2010:868). İklim şartlarının insanlar üzerinde oluşturduğu bu tecrübe şüphesiz atasözlerinde de yer bulmuştur.

Göçebe ve yarı göçebe bir yaşam kültüründen gelen Türkler, hayatlarının her anında doğa şartlarından etkilenmiş, günlük faaliyetlerinden, konut tiplerine kadar pek çok husus, doğal koşulların, dolayısıyla iklimsel şartların etkisi altında olmuştur. İk-

lim konuları atasözlerinde geniş yer bulmakla birlikte, iklim elemanları da (yağış, sıcaklık, rüzgar, nem ve bulutluluk) yoğun olarak bu sözlere işlenmiştir. İklimle ilgili söylenen atasözleri, insanlara yol gösterici nitelik taşımakta ve içeriğinde önemli mesajlar ve öğütler barındırmaktadır. Bu nedenle atasözlerinin analizi, insanın doğa ve çevre ile ilişkilerini yansıtan en önemli göstergeler arasındadır ve coğrafya için önemli bilgi hazineleridir (Yaşar vd. 2007).

Coğrafyanın en temel amaçları çocuğun yakın çevresinden başlayarak ülkesine ve dünyaya ait mekânsal değerlere sahip çıkma bilinci geliştirmek, ülkelerin oluşturdukları bölgesel ve küresel düzeyde etkin olan, çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik örgütlerin coğrafi açıdan uluslararası ilişkilerdeki rolünü kavramak, coğrafi değerlerin “vatan bilincinin” kazanılmasındaki önemini özümsetmektir (TTKB 2005). Coğrafya öğretimi ile bireylere insan, çevre etkileşiminin nasıl olması gerektiğini öğretmek; sürdürülebilir bir yaşam tarzının kazandırılması gerekir. Bunun gerçekleştirebilmesi için coğrafya konularının çağdaş öğretim yöntemleri ile öğretilmesi ve arazi uygulamalarına yer verilmesi gerekmektedir. Ancak coğrafya öğretiminde, özellikle de iklim kavramının öğretilmesinde sorunlar yaşandığı görülmektedir. Yapılan birçok çalışma (Coşkun 2003, Doğan vd. 2005, Alkış 2006, Alım 2008, Karakuş vd. 2012) bu kavramın algılanmasında sorun yaşandığını göstermektedir. Atasözleri bu kavramın öğretilmesinde rahatlıkla kullanılabi-

lecek kültür unsurlarıdır. Ancak bunu yaparken öğretmen atasözlerinin günlük hayatta hangi amaçla kullanıldığı üzerinde de durarak atasözlerine farklı bir bakış açısı kazandırma yoluna gitmelidir. Çünkü her atasözü bir mecaz, bir de gerçek anlamda kullanılmaktadır. Örneğin; “Gök gürlemeden yağmur yağmaz.” atasözü günlük hayatta “bir kişi ya da topluluk sesini yükseltmeden isteğine kavuşamaz” anlamında kullanılırken gerçekte de yeryüzünde gök gürültüsüyle birlikte yağışların oluştuğu da bilinmektedir. Bu nedenle öğretmenler coğrafya öğretimi sırasında atasözlerinden yararlanarak etkili öğrenmeyi sağlayabilir ve öğrencilerine atasözlerine farklı bir bakış açısı ile bakma davranışı kazandırabilir (Gülüm 2009).

Literatürde doğrudan iklimle ilgili söylenmiş atasözlerini coğrafi içerik analizi şeklinde inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Ancak atasözlerini çeşitli doğal unsurları değerlendirme kriteri olarak kullanan ve coğrafi içerik analizi yapan çalışmalar mevcuttur (Yaşar vd. 2007, Gülüm 2009, Başıbüyük vd. 2010, Yaşar vd. 2010, Gülüm vd. 2011, Karakuş vd. 2012).

Bu çalışmada içeriğinde iklim ve iklim elemanlarına (yağış, sıcaklık, rüzgâr, nem ve bulutluluk) yönelik söylenmiş atasözleri incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Türk atasözlerindeki iklim algısını incelemek amacıyla Aksoy (1970), Ötügen (1971),

Gürbüz (2006), Atasoy (2006), Parlatur (2008), Yurtbaşı (2012) ve Türk Dil Kurumu (2012) çevrimiçi Türk atasözleri sözlükleri taranmıştır. Atasözleri uzman görüşlerine başvurularak doğal unsurlar açısından sınıflandırılmıştır. Araştırma sonucunda, Türk atasözlerinin derlendiği kaynaklarda iklim, iklim elemanları ve iklim-insan etkileşimini anlatan toplam 106 atasözü tespit edilmiştir. İklim, iklim elemanları ve insan-iklim etkileşimini içeren 106 atasözü iki alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. 65 atasözü aylar ve mevsimlerle ilişkilendirilirken; 41 atasözü de iklim elemanları ile ilişkilendirilmiştir. Aslında bu iki gruptaki atasözlerinin tamamı insan-iklim etkileşiminin nasıl olması gerektiği konusunu da ele almaktadırlar. Atasözlerinin analizinde 106 atasözünün tamamına yer verilmemiş, içlerinden en dikkat çekenler üzerinden tartışma ve yorumlar yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türk kültürünün önemli yapı taşlarından biri olan Türk atasözlerinden yararlanarak, Türklerin iklimi, iklim elemanlarını ve insan-iklim etkileşimini nasıl algılandığını ortaya koymaktır. Yapılan analizlerde, iklimle ilgili söylenmiş atasözleri ve coğrafya arasındaki bağlantılara yer verilmiştir. Böylelikle, atasözlerinin coğrafya ile bağlantıları ve coğrafya eğitiminde farkındalık oluşturmadaki işlevleri de değerlendirilmiştir.

1. Türk Atasözlerinde İklim Algısı

Bu bölümde çeşitli kaynaklardan taranarak elde edilen iklimle ilgili söy-

lenmiş 106 atasözünün analizi yapılarak, coğrafya ile bağlantıları yorumlanmıştır.

1.1. Aylara ve Mevsimlere Göre Söylenmiş Atasözleri

Çalışmada iklim ve iklim elemanlarını ay esasına göre işleyen 43 atasözü tespit edilmiştir. Çoğunlukla karasal iklim kuşağında yaşayan Türk insanı, çetin kış şartlarının bazen etkisini mart ayına kadar sarkıtmasından hareketle, yoğun olarak atasözlerinde bu ayı tema olarak kullanmışlardır. Mart ayının kış ile bahar arasında bir geçiş dönemi olması ve kararsız hava hareketlerinin görülmesi, bunda etkili olan en önemli husustur. Bu ayda sık sık normalin dışında soğukların ve yağış çeşitlerinin görülmesi, insanların artık kış geçti derken, tekrar kötü hava şartlarının ortaya çıkması, canlı hayatı olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı mart ayı dikkat edilmesi gereken bir ay olarak vurgulanmaktadır. “Mart, ayların çingenesidir.” atasözü bu durumu ifade etmektedir. “ Mart çıkmadıkça dert çıkmaz.”, “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.”, “Mart ayı, dert ayı”, “Mart marlığını gösterir, koca öküzün boynuzunu karlatır.”, “Martın onundan, şubatın sonundan korkulur.”, “Martta açan çiçek torbaya girmez.” gibi atasözlerinde de yine mart ayının zorlukları dile getirilmektedir. Türklerin genel olarak karasal iklimin hüküm sürdüğü sahalarda yaşamaları böyle bir algının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mevsim ayırımına göre mart ayı her ne kadar bahar aylarının ilki olarak kabul edilse de, mevsimsel döngü açısından kuzey

yarım kürenin orta kuşağında hâlâ kış ayıdır. Coğrafyada 21 Aralık–21 Mart tarihleri arası kış dönemidir. Bununla birlikte, yazdan kışlık yiyeceklerini hazırlayan insanların, bu ayla birlikte yiyeceklerin tükenmeye başlaması, yine mart ayına yönelik olumsuz algıda büyük paya sahiptir.

Mart ayı içerikli atasözlerinde ele alınan diğer bir husus, “Mart kuruluk, nisan yağmurluk”, Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye”, “Martta yağmasın, nisanda dinmesin”, “Kara kışta karlar martta yağmaz, nisanda durmazsa, değme çiftçinin keyfine” “Martta yağmaz, nisanda dinmezse, sabanlar altın olur.” atasözlerinde de bu ayın kurak geçmesi, yağmurun olmaması isteğidir. Geçimini yüzyıllardır daha çok tarımsal faaliyetlerle sağlayan Türk insanı, bu ayda yağışların ekinlerine zarar vereceği düşüncesiyle atasözlerinde yağışsız bir mart ayı temenni etmektedirler. Çünkü bu dönemde ekilen ürünler çimlenme evresindedir ve yağmurdan çok kar altında daha iyi beslenirler. Yağmur yağdığı zaman karları eriteceğinden dolayı bitki ani soğuklarda zarar görebilir. O yüzden martta istenilen şey yağmurun yağmamasıdır.

Bazı atasözlerinde ise bu durumun tam tersi bir içerikle, bu ayın yağışlı geçmesinin bereket getireceği dile getirilmektedir. “Mart yağar, nisan övünür; nisan yağar insan övünür.”, “Martla, mayıs arasında yağmur yağarsa öv sabanı, yağmazsa sat sabanı”, “Martla nisan ağlarsa, rençper güler” atasözlerinde bu niyet dile getirilmiştir. Ancak mart ayına salt karamsar

bakışın ötesinde bu ayın bahara bir geçiş ayı olmasından dolayı söylenmiş atasözleri de bulunmaktadır. “Baktın martın dokuzu, sal çayıra öküzü”, “Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda” bu duruma yönelik söylenmiş atasözlerine örnek gösterilebilir.

Atasözlerinde yoğun olarak ele alınan bir diğer ay nisan ayıdır. Bu ay, tarım kültüründen gelen Türk insanın sözlerinde yağışlı geçtiği takdirde bolluk ve bereket getireceği şeklinde yer bulmuştur. “Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur”, “Nisan yağmuru, altın araba, gümüş tekerlek”, “Nisan yağmuru ambara yağar.”, “Nisanın yağmuru, mayısın şebnemi”, atasözleri bu duruma örnektir. Ürünlerin büyüme dönemlerinde yağışa ihtiyaçları vardır. Karasal iklimde ve Akdeniz ikliminde yetiştirilen ürünler büyümeyi nisan ve mayıs başlarında gerçekleştirilmektedir. Yağışların nisan ayında olması büyüme dönemindeki ürünler için hayati önem taşımaktadır. Nisan ayının ne kadar önemli olduğunu vurgulayan en güzel örnek; “Yılın eksikliğini nisan getirir, nisanın eksikliğini yıl getiremez” atasözüdür.

Mart ve nisan ayı dışında ay esasına göre söylenmiş başka atasözleri de bulunmaktadır. Bu atasözleri genellikle halk takvimine göre dile getirilmiştir. Halk takvimi, halkın doğal ve kültürel özelliklerine göre oluşturdukları takvime denilmektedir. Halk takviminde yıl genellikle kasım ve hıdrellez olmak üzere iki kısma ayrılır. Kasım, kasım ayının başından başlar ve 5 Mayıs’a yani hıdrelleze kadar devam eder. Bu süre kış mevsimidir.

Hıdrellez ise 6 Mayıs'ta başlar ve kasım ayına kadar devam eder. Bu dönem ise yaz mevsimidir. Kış dönemi 45'er günlük 3 evreye ayrılır. Bunlar; kasım, zemheri ve hamsindir (Gülüm 2009: 57). Halk takvimi esasına göre söylenmiş atasözlerinde de en fazla zemheri evresiyle ilgili söylenmiş atasözlerine rastlanılmaktadır. Zemheri 21 Aralık ile 31 Ocak tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu zaman aralığı belki de kış mevsiminin en sert geçtiği dönem içermeştir. Bu dönemle ilgili söylenmiş atasözleri de incelendiğinde yoğun kış şartlarının vurgulandığı görülmektedir. "Zemheri ya iti solutur, ya çifti yürütür.", "Zemheriden sonra yağan durmaz, doğan ölmez." atasözleri buna örnek gösterilebilir. Atasözlerinde zemheri dönemi için ele alınan diğer bir husus, "Zemheride sür de çalı ile sür." atasözünde de görüleceği üzere topraktan iyi verim elde edebilmek adına yüzeyden de olsa tarlanın sürülmesi gerektiğidir. Yüzyılların getirdiği tarımsal manada tecrübeyle söylenmiş diğer bir atasözünde, "Zemheriden on gün evvel, on gün sonra ekme" denilerek yine tarım ürünlerinden en iyi verimi alabilmek için ekimin hangi dönemlerde yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Atasözlerinde hıdrellez ise artık yaz başlangıcıdır. "Az bilirim, uz bilirim, hıdrellezden sonra yaz bilirim.", "Getir bana hıdrellezi, göstereyim sana yazı". Hıdrelleze yönelik diğer bir algı "Hıdrelleze kadar bir tutam, hıdrellezden sonra tutam tutam" atasözünde de yer bulduğu gibi, bitkilerin bu dönemden sonra hızla büyüdükleri ve olgunlaşmaya başladıklarıdır.

Halk takvimi esasına göre söylenmiş atasözlerinde zemheri ve hıdrellez dışında, "Hamsin, hem üşü hem ısın, sen git zemheri gelsin.", "Kasım yüz elli, yaz belli", "Kocakarının soğuğu, teper tandıra tavuğu" atasözlerinde de görüldüğü üzere hamsin, kasım yüz ellisi ve kocakarı soğukları gibi halk takvimi öğelerine rastlanılmaktadır. Bu dönemler kış mevsimine denk geldiği için dikkat edilmesi gereken zaman dilimleri olarak atasözlerinde yer bulmuştur.

Atasözlerinde yer bulan diğer bir iklimsel öge mevsimlerdir. İklimle ilişkin dile getirilmiş ve mevsimleri içeren 22 atasözü incelendiğinde kış ve yaz mevsimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ay esasına göre söylenmiş atasözlerinde olduğu gibi mevsim esasına göre söylenen atasözlerinde de yaşamı zorlaştırıcı etkilerinden dolayı kış mevsimi ağırlıklı yer bulmaktadır. "Kış geldi, başımıza iş geldi." atasözü bunun en güzel örneğidir. "Kış uzun, kıyamet uzun" atasözü uzun kış günlerinin etkisini ortaya koymaktadır. Kış mevsiminin hava durumu özellikleri insanların hareket özelliklerini kısıtlayan nitelikte olduğundan "Kış gözü kara olur" atasözünde de görüleceği üzere kapalı havaların etkisi dile getirilmiştir. Bununla birlikte kış mevsiminin olması gerektiği, bu mevsimin yazın bereketine doğrudan etki ettiği "Kış olmaz ise, yaz da olmaz" atasözünde belirtilmektedir. Çünkü karasal iklimde yaz kuraklıkları özellikle kışın yağın kar sularının kaynakları doldurması ile atlatılabilmektedir. Kışın fazla yağış olmazsa yazın da zor geçeceği coğrafi bir gerçektir.

Ancak kış mevsimine yönelik genel algı bu mevsimin genellikle soğuk ve yağışlı olmasından ötürü tedbirli olunması gerektiği yönündedir. “Kış günü saat saate uymaz.”, “Kış güneşine, yaz yağmuruna güvenme.”, “Kış günü çocuğa benzer, bazen güler bazen ağlar.”, “Kışın iğne deliği kadar yerden deve kadar soğuk girer.”, “Kış havasına bakıp yola çıkma, yaz havasına bakıp yolundan kalma.” atasözleri bu algıyı ortaya koymaktadır.

Kış mevsimin nasıl geçeceğine ilişkin bilgiler bitkiler üzerinden edinilen tecrübeyle de sabitlenmiş ve atasözlerindeki yerini almıştır. “Kavak, yaprağını tepeden dökerse kış çok olur.” atasözü bu durumu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde mevsimin başlaması veya bitmesini de bitkiler üzerinden gösteren atasözleri bulunmaktadır. “Karadut yaprak döktü kış, karadut yaprak açtı yaz.”, “İncir yaprağı devetabanı kadar olmayınca yaz gelmez.”, “Dut yaprağı açtı, soyun; döktü giyin.” atasözlerinde bu durum vurgulanmaktadır.

Genel olarak belirtmek gerekirse Türkler kış mevsimini sevmektedirler. Yaz mevsimi Türkler için daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü uğraştıkları ekonomik faaliyetler daha çok yaz mevsiminde yapılmaktadır. Yaz mevsimi ürünlerin toplandığı yani emeklerin karşılığının alındığı mevsimdir. Yaz mevsimine yönelik bu iyimser algı “Yaz cennetin, kış cehennemnin nişanesidir.”, “Yaz uçmak/cennet, kış tamu/cehennem”, “Yaz yalan, kış gerçek” atasözlerinde daha iyi anlatılmaktadır.

1.2. İklim Elemanları İle İlgili Söylenmiş Atasözleri

Atasözlerimizde iklimsel öğeleri yoğun bir şekilde barındıran diğer bir yapı, iklim elemanları olmuştur. Literatürde iklim elemanları ile ilgili söylenmiş 41 atasözüne ulaşılmıştır. Tarım kültüründen gelen Türklerde özellikle yağışın önemi atasözlerinde sıkça yer bulmuştur. Geçimini topraktan sağlayan insanlar yağmurun önemini sözlere taşımışlardır. Bununla birlikte yağmurun ne zaman yağarsa daha faydalı olacağı veya ürünlerine zarar vereceği atasözlerinde belirtilmektedir. “Martta yağmasın, nisanda dinmesin.” atasözü bunun bir örneğidir. Yine “Hıdrellez yağmurunun damlası altın olur.”, “Cemre yağışlıysa yıl yağışlı, hasat bereketli olur.”, “Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur.”, “Nisan yağmuru, altın araba, gümüş tekerlek”, gibi atasözleri yağmurun faydalı olacağı dönemleri dile getirmektedir. “Sabahleyin yağmur yağarsa gir yoluna, ikindiden sonra yağarsa gir doluna(yuvana)” atasözünde de yağmurun yağdığı vaktin önemi ve yağmur karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğine yönelik öğüt vardır.

Yağmurun önemini anlatan atasözlerine de sıkça rastlanılmaktadır. Bu duruma şu atasözleri örnek verilebilir: “Yağmur yağsında, varsın kiremitçi ağlasın.”, “Yağmursuz ekin olmaz.”, “Nisan yağmuru ambara yağar.”, “Yağmura; nereye gidiyorsun demişler, ya düğüne, ya pazara demiş.”, “Gök ağlamayınca, yer gülmez.”.

“Yaz gününün yağışı iki sevgilinin dövüşüne benzer.”, “Yaz yağmuru geçer, zarar etmez”, “Yaz yağmurudur geçer, geçer amma gömleğe” atasözle-

rinde de yaz mevsiminde yağın yağmurun etkili olmayacağı, kısa süreli ve hafif şiddette olacağına ilişkin öğütler görülmektedir. Bu yağmurlar karasal iklimde yazın görülen kırkikinci yağmurları diye isimlendirdiğimiz, kısa süreli yağın ve fazla etkili olmayan yağışlardır.

Türk atasözlerinde kış mevsimi her ne kadar çetin ve çekilmez olarak vurgulansa da, kışa has olan kar yağışı için durum aynı değildir. Atasözlerinde kar, bereket ve bolluğun bir işareti olarak belirtilmektedir. Toprağın ve ekilen ürünlerin bereketi karın bol yağmasına bağlanmıştır. Karasal iklimde kışın kar yağışı ve yerde kalma süresi çok önemlidir. Kar örtüsü ekilen ürünleri aşırı soğuklardan korurken, üzerini örttüğü ürünleri de yavaş yavaş beslemektedir. Ayrıca kar yağışı yavaş yavaş toprağa sızdığı için yeraltı sularını da besleyerek akiferleri doldurmakta ve yazın kuraklık için su temin etmektedir. “Kar çiftçinin yorganıdır.”, “Kar yağar, bereket artar.”, “Kar yerin gömleğidir.”, “Kar yılı, var yılıdır.” atasözleri, bu algıyı ortaya koyan en güzel örneklerdir. Her mevsimin kendine has bir yağışının olduğu ve kışın da karın olması gerektiği düşüncesi “Kar yağdı izler örtüldü, yağmurlar yağdı yarıklar örtüldü” atasözünde görülmektedir. “Kar yağınca ya el üşür ya ayak” atasözünde de kış mevsiminin en önemli özelliğinin soğuğu ve kar yağışı olduğu dile getirilmektedir.

Atasözlerinde yer bulan iklim elemanlarından bir diğeri buluttur. Tarımsal faaliyetlerde bulutların yol gösterici özelliği “Akşam bulutu kızarırsa eline abayı al, sabah bulutu kızarırsa

eline yabayı al.” atasözünde ortaya konulmaktadır.

Atasözlerinde rüzgâra ilişkin bilgiler de yer almaktadır. “Lodos cehennemden, poyraz cennetten gelirmiş” atasözünde güneyden esen rüzgârların sıcak bir özellik taşıdığı, kuzeyden esen rüzgârların ise soğuk karakterde olduğu vurgulanmaktadır. Orta kuşak iklimleri içerisinde yer alan kuzey yarım küredeki karasal iklimde yaz dönemleri güneyden gelen sıcak tropikal hava kütlelerinin etkisindeyken, kışın kuzeyden gelen soğuk polar hava kütlelerinin etkisinde kalmaktadır. Bu coğrafi durum atasözlerimize yansıyan coğrafi bir bilgidir. Ayrıca lodos genelde kış dönemlerinde etkili olan ve esme şiddeti fazla olan bir rüzgârdır. Bu rüzgâr genelde fırtına ile anılır. Poyraz ise etkili olduğu dönem itibarı ile ürünlerin olgunlaşmasına yardım eden, bir rüzgâr olarak bilinmektedir. “Estiği kadar yağsa, dağı taşı sel alır.” atasözünde esen her rüzgârın yağmur getirmeyeceği belirtilirken, “Rüzgârın ardı yağış, sevincin ardı dövüş” atasözünde tam tersi bir durum belirtilmektedir. “Lodosun gözü yaşlı olur.” atasözünde de lodos rüzgârından sonra genellikle yağmurun yağdığı vurgulanmaktadır. Aynı şekilde rüzgârın estiği mevsimin rüzgârın şiddetini nasıl etkilediği “Sitte-i Sevir, kapıyı çevir” atasözünde görülmektedir. Sitte-i Sevir 21–26 Nisan tarihleri arasında etkili olan bir fırtına olup çok şiddetli geçtiği bilinmektedir. Benzer şekilde “Sitte-i Sevir, her saati bir devir” atasözünde de bu fırtınanın etkili olduğu günlerde havanın her saat değişiklik gösterebileceği belirtilmektedir. Rüzgâra

ilişkin söylenen bir diğer atasözünde “ Rüzgârın önüne düşmeyen yorulur.” denilerek rüzgârın insan üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Rüzgârın yönünde yapılan işlerde rüzgâr kolaylık sağlarken, rüzgâra ters şekilde hareket etmek işleri güçleştirecektir. Günümüzde halen birçok yerde tarladan elde edilen ürünlerin ayrıştırılmasında rüzgârın gücünden yararlanılmaktadır. Bu atasözü ile nasıl hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Atmosfer olaylarının atasözlerine yansımalarının bir başka örneğinde “Kırağı kış yapar.” denilerek her mevsimin başlamadan önce kendine özgü bazı belirtilerinin olduğu kırağı örneğiyle gösterilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Atasözlerindeki iklim algısı incelendiğinde Türklerin yaşadıkları coğrafi bölgelerin özelliklerine göre, atasözleri oluşturdukları söylenebilir. Türk atasözlerinde mevsim algısı incelendiğinde; yaz aylarının daha çok istendiği ve sevildiği, buna karşılık kış aylarının sevilmediği ve dikkat edilmesi gereken dönemler olduğu ortaya çıkmaktadır. İklim algısında öne çıkan diğer bir durum mart ayı ve bahar aylarına ilişkindir. Mart ayı bir geçiş dönemi olmasından dolayı dikkat çekilen bir dönem olarak belirtilirken, bahar ayları yazın başlangıcı ve bereketin geldiği dönemler olarak işlenmiştir.

İklim elamanları da atasözlerinde yoğun olarak kendine yer bulan coğrafi unsurlardır. İklim elemanlarından yağışlar yaşanan iklim açısından önemli olduğu için genelde olumlu olarak yer bulmuştur. Ancak hangi dönemlerde hangi yağış çeşitlerinin olması gerektiği, ne zaman yağması ge-

rektiği, atasözlerinde doğru bir şekilde vurgulanmıştır. Bu durum insanların yaşadıkları ortamın çeşitli iklimsel özelliklerini, yaşayarak gözlemleyip, bunları gelecek nesillere kültür unsurları ile aktarmaları açısından çok önemlidir. Atasözleri bu açıdan bizlere zengin fırsatlar sunarken, aynı zamanda coğrafi olarak da araştırılması gereken kültürümüzün önemli yapı taşlarından bir tanesidir.

İklim ile ilgili söylenmiş atasözlerinin daha çok tarım-iklim ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Atasözlerinin daha çok yetiştirilen ürünler, uğraşılan tarımsal faaliyetler ve iklimin yaşamı etkilemesi açısından coğrafyayı dikkate aldığı görülmektedir.

İklimle ilgili söylenen atasözlerinde coğrafyanın etkisini rahatlıkla görebilmekteyiz. İnsan-coğrafya etkileşiminin bir ürünü olan bu atasözleri coğrafi bilgilerin halk arasında kullanıldığı ve bazı coğrafi bilgilerin deneme yanılma yoluyla edinildiğini bize göstermektedir. Sürdürülebilir bir gelecek için coğrafyanın insanlar tarafından daha iyi anlaşılması, coğrafi bilginin hayatımızdaki önemini kavranması gerekir. Atasözleri bu ilişkiyi anlatan en çarpıcı örnekler olduğu için, coğrafya için önemli kültür unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasözlerinin coğrafi açıdan incelenmesi coğrafyanın insan yaşamı için ne kadar önemli olduğunun vurgulanması açısından çok önemlidir. Bu durum insanların coğrafya biliminin önemini anlamasının yanı sıra coğrafya eğitimi için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Böylelikle öğrenciler coğrafya derslerini günlük yaşamla

ilişkilendirebileceklerdir. Coğrafya dersleri daha ilgi çekici hale gelecek, öğrenciler atasözlerine farklı açıdan bakıp, aslında coğrafi bir gerçeği de ifade ettiklerini kavrayacaklardır. Atasözleri akılda kalıcı olduğu için coğrafi konuların hatırlanması daha kolay olacaktır. Böylelikle kültürümüzün önemli bir parçası olan atasözleri de aktif olarak kullanılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ablak, Selman. "Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan İklim Konuları ve Özel Öğretimi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2010.
- Akkuş, Akif. *Genel Fiziki Coğrafya*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1998.
- Aksoy, Ö. Asım. *Atasözleri ve Deyimler El Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Aksoy, Ö. Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.
- Aksoy, Ö. Asım. *Deyimler Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.
- Alkış, Seçil. "İlköğretim Öğrencilerinin Yağış Kavramını Algılamaları Üzerine Bir Araştırma". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Atasoy, Emin. *Çevre İçin Eğitim: Çocuk Doğa Et-kileşimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006.
- Başbüyük, Adem. ve Akpınar, Erdal. "Erzincan Atasözlerinin Coğrafi Analizi". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5 (2) (2010): 862- 877.
- Coşkun, Mücahit. "Coğrafya Öğretiminde Nem Konusundaki Kavram Yanlılıkları ve Giderilmesine Yönelik Öneriler". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (2003):147-158.
- Doğanay, Hayati. *Coğrafyaya Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1999.
- Doğar, Çetin ve Başbüyük, Adem. "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Hava ve İklim Olaylarını Anlama Düzeyleri". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 13(2) (2005): 347-358.
- Erol, Oğuz. *Genel Klimatoloji*. Dördüncü Baskı. Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1993.
- Gülüm, Kamile ve Boz, Mustafa. "Doğa Üzerine Söylenmiş Türk Dünyası Ortak Atasözlerinin Coğrafi Analizi (Kırgızistan-Türkiye Örneği)". *Marmara Coğrafya Dergisi* 24 (2011): 354-369.

- Gülüm, Kamile. "Coğrafya Öğretiminde Kullanılabilecek Doğa İçin Söylenmiş Türk ve Türkmen (Türkmenistan) Atasözleri Üzerine Bir Araştırma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2009): 51-58.
- Gürbüz, Bilal. *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2006.
- Karakuş, Ufuk ve Kılıçoğlu, Gökce. "Level of Understanding of Eight-Grade Elementary Students in Turkey With Regard to Geographical Concepts". *International Journal of Academic Research Part B* 4 (4) (2012): 163-170.
- Karakuş, Ufuk. ve Keçe, Murat. "Türk Atasözlerinde Doğal Çevre Algısı ve Çevre Eğitimi Açısından Önemi" *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks* 4 (3) (2012): 131-145.
- M. Alın, Mete. "Öğrencilerin Lise Coğrafya Programında Yer Alan Yer Yuvarlağı ve Harita Bilgisi Ünitelerindeki Bazı Kavramları Anlama Düzeyleri ve Kavram Yanlılıkları". *Millî Eğitim Dergisi* 177 (2008): 166-180.
- Onan, Bilginer. "Türk Atasözlerinde Dil Farkındalığı ve İşlevsel Dil Kullanımı", *Millî Folklor* 91 (Güz 2011): 91-100.
- Ötüken, Adnan. *Türk Atasözleri*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Özgüç, Nazmiye. ve Tümertekin, Erol. *Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2000.
- Parlatır, İsmail. *Atasözleri ve Deyimler -1 Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2008.
- TTKB. *Coğrafya Dersi Öğretim Programı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2005.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Türk Dil Kurumu. *Atasözleri Sözlüğü*. 2012. 22. Aralık 2012. <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>
- Yaşar, Okan. ve Örgü Y. Funda. "Çanakkale Atasözleri ve Coğrafi Analizi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (19) (2007): 95-105.
- Yaşar, Okan. ve Örgü, Y. Funda. "Orta Karadeniz Bölümü İlleri Atasözleri ve Deyimlerinde Coğrafi Unsurlara İlişkin Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Volume 3/11 (2010): 586-598.
- Yazıcı, Hakkı. ve diğer. "Afyonkarahisar Atasözlerinin Coğrafi Analizi". *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi-Türk Coğrafya Kurumu, 2005.
- Yurtbaşı, Metin. *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing, 2012.